

XVI. Asırda Hukuk

d. Doç. Dr. Feridun M. EMECEN

İmar Sinan'ın yaşadığı XVI. asır birçok târihçi tarafından Osmanlı Devleti'nin "Altın Çağı" olarak tavsif edilmiştir. Gerçekte XVI. asır, Osmanlı târihinin siyâsî, idârî ve mâlî bakımdan ulaştığı nihâî merhalenin en parlak safhasını teşkil eder. Bu parlak safhanın temelleri ise, Fatih Sultan Mehmed devrinde atılmıştır. Esâs itibariyle İslâm hukukuna dayanan Osmanlı hukuku da bu seyir içinde gelişip tam mânâsiyle yerleşmiştir. Şüphesiz bu gelişme Ö r f î hukuk sahasında kendini göstermiştir. Bilindiği gibi İslâmiyette cemiyet hayatını ve ferdler arasındaki münâsebetleri düzenleyen dinî temele dayalı şeriat kanunları esastı. İslâm devletlerinde de mevcud olduğu anlaşılan ve daha ziyâde şer'î hükümlerin boşluklarından doğan örf hukuku ise, doğrudan doğruya Sultan'ın kendi otoritesine dayanarak koyduğu kanunlar veya kanun mevkiine çıkardığı, halk arasında geçerli örf ve âdetlere istinad etmekteydi. Haddizâtında örf hukuku bir bakıma bu şekli ile İslâm hukukunun kaynağı arasında yer almıştı¹. Hattâ bâzı örfî hukuk kaidelerinin bizzat Hz. Peygamber tarafından uygulandığı ve Hz. Ömer'in de benzeri bir tatbikte bulunduğu bilinmektedir². Dolayısıyla örf hukuku, esas itibariyle şer'î hukukun açık hükümlerini değiştirmek ve bozmamak kaydı ile ona ters düşmemekte idi.

Fatih

Osmanlı Hukukunun Gelişme Safhası

Kendisinden önceki Türk-İslâm devletlerinin müesseselerinden geniş ölçüde müteessir bulunan Osmanlı Devletinde, daha ilk kuruluş yıllarından itibaren mahallî örf ve âdetlerin, vergilerin, eski siyâsî ve idârî an'ananın hukuk hayatına girdiği ve pâdişah fermanları ile bunların tanınıp resmî hâle getirildiği anlaşılmaktadır³. Eski Türk-İslâm devletlerinden geçen idârecilik geleneği uyarınca fethedilen memleketlerde tesâdüf edilen vergi, teşkilât ve usullerin ya aynen ya da kısmen tatbikinde mahzûr görülmemiş, böylece siyâsî hukuk yahûd devlet hukuku şekli ortaya çıkmıştır. Bu da, şer'î hukuk ile birlikte, devletin hususî hukuk ve amme hukuku sahalarında hâkim bir hale gelmiş ve tatbik mevkiine konulmuştur.

1.Ö.L. Barkan'ın "(Osmanlı İmparatorluğunun teşkilât ve müesseselerinin Şer'îliği meselesi)", *Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI/3-4, 203 vd.) ve F. Köprülü'nün ("*Fıkıh*", *İslam Ansiklopedisi*(=İA), III, 614) Örfî ve şer'î hukuk diye birbirinden kaynak bakımından farklı iki hukuk sisteminden söz etmeleri, İslâm hukukçularının görüşleri ile bağdaşmamaktadır. Zira İslâm hukukçuları, nasslara aykırı olmayan örf ve âdetin İslâm hukukunun kaynağını teşkil ettiklerini belirtirler (bkz. F. Atar, *İslam Adliye Teşkilâtı, Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, Ankara 1979, s.24-25). Ayrıca tamamen örfî hususiyetleri aksettiren bâzı sancak kanunnâmelerindeki, "*Beyân-ı tafsîl-i kavânin-i şer'iyye-i müte'âmile ve kavâid-i rusûm-ı örfiyye-i müte'âriife*" serlevhası bunların birbirleriyle uyum içinde olduğunu gösterse gerektir. (Bkz. Ö. L. Barkan, *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mâlf esasları*, I. Kanunlarİstanbul 1943, s. 1 ve 28'deki Hüdâvendigar ve Bolu Kanunları).

2. Hz. Peygamber Medine halkının örf ve âdetinin iyi ve makul olanlarını almak suretiyle, İslâm hukukunun gelişmesine yardımcı olmuştur (bkz. F. Atar, *Aynı eser*, s.81-85).

3. Bkz. H. İnalçık, "*Osmanlı hukukuna giriş, Örfî- Sultânî hukuk ve Fatih'in Kanunları*", *A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (=SBFD), XIII/2 (Ankara 1968), 102-103.

Bilinen ilk örneklerine daha kuruluş yıllarında rastlanan örf hukuku⁴, Osmanlı Devletinin idâre ve teşkilatlanma sahasında ulaştığı yeni merhalenin bir gereği olarak gelişme göstermiştir. I. Bayezid, kanun koyma, yeni nizamlar getirme yolunda, -toprak tasarruf hukuku, kul sisteminin tatbiki, merkezî ve askerî idâre sistemini yerleştirme, tahrîr sistemi gibi - mühim kararlar almaktan çekinmemiştir. Bu örf kâidelerinin II. Murad devrinde kesin olarak yerleşmiş bulunduğunu söylemek mümkündür. Zirâ Fatih Sultan Mehmed devrindeki hukukî faaliyet, esas itibariyle II. Murad zamanında hazırlanan zemin üzerinden yürütülmüştür. Fâtihi merkezî otoriteyi kuvvetle temin için devlet teşkilatında ve kanunlarda yenilik yapmak maksadıyla harekete geçmiş ve bu mutlak otorite sâyesinde örf hukuku ön plana çıkmıştır⁵. Gerçekten o devirde girilen faaliyetlerle Osmanlı hukuk telakkisi ve kanunları tam mânâsıyla yerleşerek süreklilik kazanmıştır⁶. Fâtihi'nin devlet teşkilâtına, idâre, mâliye ve cezâ sahalârına dâir kararları toplayan iki kanunnâmesinin⁷ kısmen sistemli ve resmî nitelik taşıdığı umûmiyetle kabul edilmektedir⁸. Bu kanunnâmeler bâzı değişikliklerle Kanunî Sultan Süleyman devrinde de geçerli olmuştur ki, özellikle cezâ kanunu Fâtihi devrindeki ile pek az farklılıklar gösterir.

Süleymaniye Camii

Kanunî Devrinde Osmanlı Hukuku

Babası Yavuz Sultan Selim'den sonra Osmanlı tahtına geçen Sultan Süleyman, askerî ve siyâsî başarıları dolayısıyla batıda "*Muhteşem, Büyük Türk*" lakablarıyla şöhret kazanmışken, Osmanlı tebaası tarafından "*Kanunî*" sıfatına lâyık görülmüştür. Bu sıfat, onun hak ve adalet mefhumlarına verdiği önemi gösteren güzel bir işâret olsa gerektir. Gerçekten tahta geçer geçmez yaptığı ilk icrâatlar, devrinin hak ve adâlet içinde geçeceğini halka müjdelemiştir. Nitekim ilk iş olarak babası tarafından Tebriz ve Kahire'den İstanbul'a getirilen 500 kadar san'atçı, ümerâ, ulemâ v.s'in istedikleri yerlere gitmelerine izin verdiği gibi, İran ile yapılan ipek ticâretini serbest bırakmış, yasak sırasında ticâreti sürdürdükleri için malları müsâdere olunmuş tüccarların zararlarını hazineden tazmîn ettirmiş, zorbalıkları ile halkı yıldıran bâzı devlet adamlarını ve askerî idârecileri cezalandırmıştır⁹. Böylece reyanın hak ve hukukunu gözetmekte, kanun ve nizâmı uygulamakta gösterdiği titizliği halka ispat etmiştir. Bu yoldaki

4. Meselâ Osman Gazî'nin pazar bâcı alınması hususundaki tavrı için bkz. Aşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âli Osman, Âli Bey nesri, İstanbul 1332, s.32. Ayrıca Fatih devri Osmanlı tarihçilerinden Tursun Bey, örfün mânâsını şu ifadelerle tarif eder: "... ve illâ, ye'nî bu tedbîr ol mertebede olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem-i zâhîr için meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izâfet ederler, silyâset-i sultanî ve yasağ-ı pâdişahî dîrler ki örfümüzce (urefâmuzca) ana ö r f dîrler..." (Tarih-i Ebu'l-Feth, M.Tulum nesri, İstanbul 1977, s.12).*

5. H. İnalçık, "Osmanlı hukukuna giriş", s. 108-110.

6. Nitekim Fâtihi'nin Teşkilât Kanunnâmesinin başındaki şu ibâre, bu hususta dikkat çekicidir: "bu kanunnâme atam-dedem kanûnudur ve benim dahi kanûnumdur. Evlâd-ı kirâmım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar" (A.Özcan, "Fatih'in Teşkilat kanunnamesi ve Nizâm-ı âlem için kardeş katli, meselesi", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1982, XXXIII,29).

7. Fâtihi'nin teşkilât kanunnâmesinin en son nesri A.Özcan tarafından yapılmış olup (*Tarih Dergisi*, XXXIII, 29-51), *Rebyâ ve cezâ kanunnâmesi Kraeiz (Mittellungen zur Osmanischen Geschichte, Viyana 1921, 1,13-48)* ve ondan alınarak Barkan tarafından (*Kanunlar*, s. 387-395) neşredilmiştir.

8. Anhegger-İnalçık, *Kanunnâme-i Sultanî ber-müceb-i örf-i Osmanî, Ankara 1956, giriş kısmı, s.XI-XII; Hâncak, "aynı makale", s.111. Fâtihi kanunnamelerinin mevsûkiyeti hakkındaki münakaşalar için bkz. T. Akpınar, "Fatih'in teşkilat kanunnamesinin mevsûkiyetinden şüpheler ve bunlar üzerinde bâzı düşünceler", V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul 23-28 Eylül 1986), Tebliğler, III. Türk Tarihi, I, İstanbul 1986, s. 17-24.*

9. Gerçekten muâsir tarihçilerden Nişancı Celal-zâde Mustafa Çelebi onun bu hareketlerini ilk adalet örnekleri olarak zikreder ve "...elsine-i cumhûrda adl ile mezkûr oldular... zilâ-i âtîfet u adâletleri etrâf u eknâf-ı memâlike memdûd...bünyân-ı metin-i şer'i kavim ve kavâid-i nazm u intizâm ile muhkem u müşeyyed..." olduğunu kaydeder (*Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik*, P. Kappert'in faksimile nesri, Weisbaden 1981,27a-28b). Ayrıca bkz. H.G.Yurdaydın, *Kanunî'nin Cölusu ve ilk seferleri*, Ankara 1961, 5-6).

faaliyetlerini daha da artırarak, Fâtih devrinde şekillenen kanunları sistematik hale getirmeye, yeni fethedilen yerlerde tatbik edilecek kanunları yerleştirmeye çalışmıştır. Bu şekilde, Fâtih zamanında yerleşen kanunlar, onun devrinde idâri, mâlî ve askerî hususlara âit mevzuatın genişlemesi, ihtiyaçların artması sebebiyle islâh edilip genişletilerek daha mütakâmil bir hâle getirilmiştir¹⁰. Bunu teminde onun en büyük yardımcıları, devrinde yetişen değerli şeyhülislâmlar ve nişancılar olmuştur. Bilhassa Şeyhülislâmlık, amme hukuku alanında dîni hukuk kaidelerinin murâkibesini yapan mühim bir müessesesi idi¹¹. Nişancılar ise, özellikle örfî kanunların toplanması, tasdiki ve kontrolü bakımından birinci derecede mes'ul olup, vergi sistemi, timar teşkilâtı ve arazi tasarrufuna âit kütük defterleri (**Tahrîr Defterleri**) onların nezâretinde bulunuyordu¹². Hatâ Fâtih, kanunnâmesinin tertib işini Nişancı Leys-zâde Mehmed'e emretmişti¹³. Sultan Süleyman devrinde tertib edilen bâzı kanunnâme mecmualarında da zaman zaman Kemalpaşa-zâde, Ebussuud Efendi, gibi şeyhülislâmların ve Nişancı Celal-zâde'nin adı geçmektedir.

Kanûnî Sultan Süleyman devrinin hukuk tarihi bakımından karakteristik husûsiyetini aksettiren kanunlaştırma hareketlerini iki kategoride toplamak mümkündür: Bunların ilki **G e n e l** mâhiyetteki kanunnâmedir. Kanûnî Sultan Süleyman adına izâfe edilen bu tip kanun derlemeleri, eski ve yeni hükümleri ihtivâ etmektedir. Bunların toplanıp tertib edilmesindeki gaye, kanun yapanlara örnek vermek, öteden beri yerleşmiş kanunları tanıtmak, bunları uygulayacak olanlara, kullanmak ve emsâl teşkil etmek için kolaylık sağlamaktır¹⁴. Her ne kadar bugün birçok örneklerine rastladığımız ve Kanûnî'ye izâfe edilen kanunnâmelerin tasdikli bir nüshası bulunmamakla ve bunlar gayri resmî derlemeler olmakla birlikte pratikte oldukça büyük fayda temin etmekte idiler. Gerek mahkemelerde ve gerek Dîvân'da problemlerin halli için hükme esas olacak kanunların bir külliyyât hâlinde el altında bulundurulma gereğinin duyulması, bu tip kanunnâme derlemelerinin yapılmasına sebep olmuştu. Ayrıca, Kanûnî Sultan Süleyman kanunnâmesinin teşkilindeki bir başka gaye, XVI. asrın sonlarına âid bir vesikadan anlaşıldığına nazaran, Osmanlı ülkesindeki bütün mahkemelerde hükümlerin tek ve müteber bir kanunnâmeye göre verilmesi endişesinden kaynaklanmış olmalıdır¹⁵.

Birçok nüshası bulunan ve Kanûnî'ye (bir kısmı da onun devrindeki Ebussuud Efendi gibi meşhur kanun derleyicilerine) izâfe edilen Kanun mecmualarından M. Arif tarafından neşredilen Mecmuâ¹⁶, esas itibarıyla, Fâtih Kanunnâ-

Şehzadebaşı Camii

10. H. İnalçık, "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum*, I (1969), 118 vd.

11. Nitekim şer'î hukuku temsil eden Şeyhülislâmların bâzen şer'î hukuka mugâyir tatbiklere karşı çıktıkları da görülüyor. Bu hususta Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin bâzı fetvâları kayda değer (mesela bkz. U.Heyd, *Studies in old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, s. 180, 191-92). Ayrıca, âile hukukundaki uygulama için bkz. M.A.Ay-din, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s.76-78

12. T. Gökbilgin, "Nişancı", *İA*, IX,299-302.

13. Kanunnâme metninin önsözünde Leys-zâde, Pâdişahın emriyle o zamana kadar bir mecmua halinde toplanmamış olan eski kanun hükümlerinin ve yeni sâdir olan hükümlerin bir defter haline konulduğunu, "*Dîvân-ı humâyûnda ebedü'l-âbâd ma'mûlün-bih olmak...*" üzere bir kanunnâme vücuda getirildiğini belirtir (bkz. *Teşkilât Kanunnâmesi*", A.Özcan neşri, s.29-30).

14. Anhegger-İnalçık, Aynı eser, s.XII. Barkan'ın genel mahiyetteki kanun derlemelerini, devlet idarecilerine bir fikir vermek için devşirilmiş bazı umumî kanun hükümlerini ihtiva eden taslaklar olarak belirtmesine (**Kanunlar**, s.XXIX vd), İnalçık haklı olarak karşı çıkmaktadır ("*Osmanlı hukukuna giriş*", s.111).

15. 1004/1595 tarihli bu adaletnâmedeki ibâre için bkz. ileride not: 35.

16. "*Kanunnâme-i Al-i Osman*", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, ilâve, İstanbul 1329. Bu kanunnâmenin 1501'den önce II. Bayezid devrinde tertib edildiği belirtilmektedir (bkz. H. İnalçık, "*Lawgiver*", s.118). Kanûnî'nin saltanatının ilk yıllarında, onun hak ve adalet mefhumlarına verdiği önemin belirtisi olarak yeni bir kopyesinin tanzim edildiği de düşünülebilir. Nitekim 1-10 Aralık 1521 tarihli Yenice-Karasu kadısına gönderilen bir hükümdeki "*...serî-i saltanatımda babam ve dedem tâbe-serâhuma vaz' eyledüğü kanun görüldükde...*" (H.İnalçık, "*Adâletnâmeler*", Belgeler, Ankara 1967, II, 139, vesika XV). ibâresi bu hususta mânidâr görünmektedir.

Istanbul Hasaki Sultan Medresesi(Avlu)

mesinden pek az değişiklik gösterir. Üslub ve ifade bakımından mevcut bâzı değişiklikler yanında, vergi nisbetleri yönünden de birtakım farklılıklar vardır. Ayrıca daha düzenli ve sistematik olup bâzı yeni ilâveleri de ihtivâ etmektedir. Kanûnî'ye izâfe edilen ve M. Arif tarafından yayınlanan bu nâme üç ana bölümden (bâb) oluşmaktadır. İlk bölüm dört fasıl üzerine kurulmuş olup, cezâ kanunlarından müteşekkildir. Zina, döğüş, gasp, katil, içki, hırsızlık gibi suçlara dâir cezâları ihtivâ eder. Bu kısım Fâtih kanunnâmesi ile hemen hemen aynıdır. İkinci bölüm, yedi fasıl üzere tertib edilmiş olup sipahi, beytülmal, çift, benak, ağnam, âsiyâb, aşâr, bâd-i hevâ gibi vergiler ile piyâde ve müsellemlere âit mevzuâtı içine alır. Son bölüm yine yedi fasıldan ibâret olup müslim ve gayri müslim reâyâ, yörükler, haymana, eflâklar v.s ile ilgili hükümleri kapsar. Anlaşıldığına göre kanunnâmede husûsiyle mâlî konular daha açıklık kazanmış ve askerî, mâlî mükellefiyetler yanında, çeşitli vergiler, bâzı ırtiyazlı eyâletlere âit hususlara geniş yer verilmiştir.

İkinci kategoriye giren kanun hükmündeki fermanlar, beratlar ile Sancak kanunnâmeleri, aynı zamanda genel mâhiyetteki kanun mecmualarının da kaynaklarını teşkil ederler. Hususî konularda bir şahsa veya bir gruba, herhangi bir mesele ile ilgili verilen kanun hükmündeki fermanlar da kanunnâme malzemesi olarak önem kazanırlar. Hattâ muayyen bir konuya âit, meselâ mâlî konular, teşkilât ve timâr mevzuatı ile alakalı Kanûnî zamanında yapılmış derlemeler de mevcuttur¹⁷. Tek tek çıkan bu fermanlar, defterdar veya nişancının bürosunda yazılır, ifâdeleri bir öncekiler nazar-ı itibâra alınarak formüle edilir, formülasyondan nişancılar mes'ul bulunurdu. Daha sonra tuğra çekilerek pâdişah tarafından tasdik edilmiş olurdu¹⁸. Bu tip hükümler, genel kanunnâmelerin kaynağı oldukları gibi aynı zamanda sancak kanunnâmelerinde de karar hükmü olarak yer almışlardır.

İlk mütেকâmil örneklerine I. Bayezid devrine ait Tahrir defterlerinin¹⁹ başında rastladığımız S a n c a k k a n u n n â m e l e r i, Kanûnî devrinde fazlaşmış ve hemen her sancak için ayrı bir kanunnâme, defterlerin başında yer almıştır. Beşerî ve iktisâdî sayımları ihtivâ eden Tahrir defterlerinin²⁰ başına dercedilen bâzıları son derece sistematik olarak düzenlenmiş olan bu kanunnâmeler, büyük ölçüde, ilgili bölgenin ictimâî ve iktisâdî karakteri göz önüne alınmak sûretiyle hazırlanmıştır. Özellikle yeni fethedilen yerlerin eski örf ve âdetleri, buralara âit kanun hükümleri hazırlanırken ön planda tutulur ve halka ağır gelen mükellefiyetler ya makul ölçülere indirilir yahud da kaldırılırdı. Meselâ yeni fethedilen Macaristan'da tatbik edilen Osmanlı kanunnâmelerinde "...kıralları zamanından berü câri olan âdetleri..."²¹, "...re'âyâ tâ'ifesi hin-i fetihde memleketde kadimden câri olagelen kıral kanûnu üzre cümle ahvâllerin icrâ olunmak recâ eyledükleri ecilden..."²² gibi kayıtlara sık rastlanmaktadır. Kezâ, Macaristan'da fetihden önceki mükellefiyetlerin kaldırıldığına veya hafifletildiğine dâir, "...kıralları zamanında bid'at olmağın re'âyâ tahananmül edemeyüp tef-

17. Bkz. İnalçık, "Lawgiver", s.112-117. Burada bu tip derlemelere dair malumat bulmak mümkündür.

18. İnalçık, "Osmanlı hukukuna giriş", s.113; TGökobilgin, "Nişancı", s.299-300.

19. Fâtih devrine âit Tahrir defterleri içinde bâzı kanun parçalarına rastlanmakla birlikte (Bkz. H. İnalçık, Fâtih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar, Ankara 1954, s. 137-165), mütেকâmil ilk sancak kanunnâmesi örneği, 1478 tarihli Hüdâvendigâr kanunnâmesidir (bkz. Barkan, Kanunlar, s.1-6).

20. Tahrir defterleri için bkz. Barkan, "Türkiye'de imparatorluk devrinin büyük nüfus ve arzâi tahrirleri, Hakana mahsus istatistik defterleri", İktisat Fakültesi Mecmuası, 11/1 (İstanbul 1941), 29-59; kezâ, aynı müellif, "Târihi demografi araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası, X (İstanbul 1953), 1-26.

21. Bkz. Lipova Kanunu (Ö.L.Barkan, Kanunlar, s.323).

22. BA, Mühimme, XVI, s.211'deki 6 Muharrem 980/19 Mayıs 1572 tarihli Timişvar Beylerbeyisine gönderilen hüküm Barkan tarafından neşredilmiştir (Kanunlar, s. 304).

*reka vü perâkende olmalarına sebep olmağın ref...*²³ gibi kayıtlar da dikkat çekicidir. Ayrıca eski Türk-İslam devletlerinin toprakları Osmanlı idâresine ilhak edilince, oralarda câri örf ve âdetler muhâfaza edilmiş, ancak daha sonra muteber kanunlarda bâzı değişiklikler yapılmış ve tedricen Osmanlı kanunlarının tatbikine çalışılmıştır ki, Kanûnî devrinde bu konuya âit örnekleri bulmak mümkündür. Ez-cümle, Suriye ve Adana taraflarında reâyâyâ ağır gelen muhtelif âdetler ve Memluklular tarafından konulmuş bâzı mükellefiyetler kaldırılmıştır²⁴. Kanûnî devrinde Mısır'da yapılan ıslahat ve düzenlemeler de bu yolda önemli bir yer tutar. Henüz Osmanlı idâresine tam olarak ısınamamış olan Mısır'da başgösteren huzursuzluk ve karışıklık, bu Osmanlı ülkesinin ahvâlinin düzeltilmesini gerektirmiş, bu maksadla bizzat Veziriazam İbrahim Paşa Kahire'ye gönderilmiştir. İbrahim Paşa, yanında Rumeli Defterdarı İskender Çelebi, Divân Kâtibi Celâl-zâde Mustafa Çelebi olduğu halde, eyâletin ahvalini teftiş ettirmiş, Mısır'ın Memluklu dönemine âit eski defterlerini buldurtup Sultan Kayıtbay, Gavri ve Hayır-bey zamanındaki muâmelâtı incelettirmiştir. Bu faaliyetler neticesi, merkezden alınan emirler ve tâlimat uyarınca, bölgenin eski kanunları da nazar-ı itibara alınarak yeni bir Mısır kanunnâmesi hazırlanmıştır²⁵. Bu kanunnâme ile tesbit edilen bir çok teşkilat ve müesseselerin Memluklulara âit olduğu ve benzerlerine başka hiçbir yerde rastlanmadığı dikkati çekmektedir. Ancak hazırlanan kanunnâmeye câri Osmanlı kanunlarının da girdiği ve Mısır üzerindeki Osmanlı merkezî idâresinin yavaş yavaş fakat kuvvetle tesisine çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Yavuz Sultan Selim

Kezâ, Diyarbekir tarafında câri olan Hasan Padişah (Akkoyunlu Uzun Hasan) kanunlarının bâzı hükümleri Kanûnî devrinde ortadan kaldırılmış, yerine Osmanlı kanunları vaz edilmiştir²⁶. Hattâ bu değişiklik bizzat halk tarafından istenmiştir ki, bu da Kanûnî devrindeki Osmanlı adâlet düzeninin durumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim Erzurum kanununun mukaddimesinde ahâlinin, kendilerine ağır gelen Hasan Padişah kanunu yerine Osmanlıların tatbik ettiği kanunnâmenin müteber olmasını istedikleri açıklıkla belirtilmiştir²⁷.

Kanûnî devrinin Osmanlı hukuku açısından bir diğer önemli hususiyeti ise, örfî hukuk kaidelerinin kontrol altına alınması ve bunların giderek şer'î hukuk çerçevesi içinde açıklanmasına çalışılmasıdır. Fatih devrinde geniş olarak tatbik edilen örfî hukuku, Kanûnî devrinde şer'î hukuka yaklaştırılmış ve devrin meşhur Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi, Abbasi devri fakihlerinin arazi ve vergi esaslarını ortaya çıkarmış, Osmanlılarda mer'î örfî hukuk uygulamalarını bu çerçevede içinde açıklamıştır²⁸. Ayrıca hukuk sahasında Hanefî fıkıhının uygulanma-

23. Bkz. Kopan ve Şimentorna Kanunu (Barkan, Kanunlar, s.320).

24. Bkz. Barkan, Kanunlar, s.126, 128, 230,550.

25. Bu çok mühim kanunnâme yine Barkan tarafından neşredilmiştir (Kanunlar, s. 355-387). Ayrıca İbrahim Paşa'nın faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Celâl-zâde, Aynı eser, 127a-b.

26. Meselâ bkz. 1540 tarihli Diyarbekir Kanunu (Barkan, Kanunlar, s.130-136).

27. 1540 tarihli kanunnâmedeki ifade şöyledir: "*Mukaddemâ emr-i humâyûn üzere Bayburd ve Erzurum sancakları kâtâbet olundukda köhne defterde mukayyed olup Hasan Pâdişah kanunu deyü icrâ olunan kavânin-i müte'âmileye kabâil-i re'âyâ ve tevâif-i tüccâr ve ahâl-i memâlik-i mahrûse mütehammil olmayup Rum kanunu olmasın recâ etdikleri...*" (Barkan, Kanunlar, s.63).

28. H. İnalçık, "Osmanlı Padişahı", SBDF, XIII/4,71; Aynı müellif, "Adâletnâmeler", s.74. Osmanlı hukukunun giderek şer'î ve kezanmasında Ebussuud Efendi'nin büyük rolü olmuş, hattâ XVII. asırda Girid'in alınmasından sonra burada tatbik edilecek olan örfî rûsumlar (ispence, tapu resmi, kovan, deştânî, otlak, kışlak, yaylak, çürm ü cinâyet, bâdiheva, arûsâne) bid'at sayılmıştır (Barkan, Kanunlar, s.354). Aslında örfî hukukun şer'ileşmeye başlaması, fıkıh ilminin daha ayrıntılı olarak işlenmesi ve hemen hemen her sorunun cevâbının bâzı temel kitaplar ve fetvâ koleksiyonlarına başvurularak aranması neticesi gerçekleşmiş olmalıdır.

Süleymaniye Camii

sında da yine bu devirden itibaren titizlik gösterilmiştir²⁹. Nitekim devletin resmî mezhebi olan Hanefi mezhebi içerisinde bir görüşün terkedilip diğerinin zamanın ihtiyaçlarına göre tercih edilmesinde, şeyhülislâmın devreye sokulması ve onun arzı üzerine emir ve irâdenin sâdir olması yolu en çok Kanûnî devrinde kullanılmıştır³⁰. Bunun yanısıra Hanefi fıkıhının en kapsamlı ve güvenilir hukuk kitabı da bu asırda yazılmıştır. İbrahim Halebî'nin **Multeka** adlı bu kitabı, çok tutulmuş ve Osmanlı kadılarının dâimâ başvurdukları bir hukuk kitabı hâline gelmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman devrinde, gerek Genel mahiyette ve gerekse kanun hükmündeki fermanlar ve Sancaklara mahsus kanunnâmelerde, halkın korunması esas ittihaz edilmiştir. Kanunlara aykırı hareket edenler ister büyük devlet görevlileri, ister diğerleri olsun derhal cezalandırılmış, hattâ bu hususta çok geniş muhtevalı umûmî adalet fermanları dahi çıkarılmıştır. Gerçekten, 947/1540 tarihini taşıyan bir ferman (=adâletnâme) ile beylerbeyi, sancakbeyleri, bunların adamları, emînler, âmiller v.s'in kanunlara aykırı halka zulmedip fazla mal, para talep etmeleri şiddetle yasaklanmış ve bu hüküm bütün Osmanlı eyâletlerine gönderilmiştir³¹. Ülkenin pekçok yerindeki eski "bid'at"ler kaldırılmış; verdikleri vergilerin birkaç yere parçalanması dolayısıyla halkın uğradığı mağduriyet önlenmiş ve vergilerin tek bir mercî'e verilmesi sağlanmıştır. Bâzı vergilerde halkı koruyucu mahiyette ıslahat yapılmış; aynı olarak yerine getirilen bâzı mükellefiyetler, nakdî şekle dönüştürülerek halka kolaylık getirilmiştir³². Toprak tasarrufunda halkın yararına olarak açık hükümler ve maddeler konulmuş, herhangi bir yolla kendilerine toprak intikal eden kadınların ve küçük yaştaki çocukların durumları yeniden ele alınmış³³; sipahi tarafından halka yüklenen angaryalar makul ölçülere indirilmiştir³⁴.

Kanûnî Sultan Süleyman bilhassa yaşlılık döneminde çevresinin de tesiri ve telkinine kapılarak umûmî efkârı sızlatan (Şehzade Bayezid, İbrahim Paşa, Ahmed Paşa'nın katli gibi) birtakım hareketlerde bulundu ise de, onun saltanatı zamanı, hak ve adalet mefhûmlarının tam manasiyle ortaya çıktığı, Osmanlı hukukunun yalnızca tedvininde değil tatbikinde de ulaştığı en parlak safhayı teşkil eder. Hatta öyle ki, bu parlak devir, Osmanlı Devletinin inhîtat yıllarında, Osmanlı aydını ve devlet adamları tarafından dâimâ idealize edilmiştir.

Daha XVI. asrın sonlarına ait Aralık 1595 târîhli bir vesikadaki şu ifâdeler, Osmanlı hukukunun bu en parlak safhasını, resmî devlet görüşü olarak bütün açıklığı ile gözler önüne serer: "*Merhûm Sultan Süleyman Han .. hazretlerinin zamân-ı adâlet-iktidârlarında K a n u n - n â m e l e r i yazılıp her şehirde olan kadılar mahkemesinde Kanunnâme-i humâyûn vaz' olunmağile ol asrın hâkim-i feridü'd-dehri olanlar mazmûn-ı adâlet-i humâyûn ile amel eyledükleri ecilden bir ferde zulm ü te'addî olunmayup cemî umûr u ahvâl kemâliyle görülmeğün re'âyâ vü berâyâ, ki vâdî cenâb-ı Kibriyâdır, muntazamü'l-ahvâl olurlar imiş ...*"³⁵. Öte yandan Osmanlı tarihçilerinden Peçuylu İbrahim,

29. Meselâ, Ebussuud Efendi'nin *Mârûzat*'ında, bir mes'eleden dolayı, "...bu dünyâda Şâfiî kavliyle amel etmek memnû'dur" (*Millî Tettebbular Mecmuası*, II,341-342), kaydı dikkat çekicidir.

30. Bilhassa âile hukuku açısından bu yolun kullanıldığı hakkındaki örnekler için bkz. M.A.Aydın, *Aynı eser*, s.68-69.

31. H. İnalcık, "Adaletnâmeler", s.110, vesika: V.

32. H. İnalcık, "Raiyyet rûsûmu", *Belleterin*, XXIII/92(1969), 581-90.

33. Bkz. "Osmanlı Kanunnâmeleri", *Millî Tettebbular Mecmuası*, VI, 66.

34. Mesela bkz. Eflaklar kanunu (Barkan, *Kanunlar*, s.325).

35. Bu vesika için bkz. Çülüşçü, XVII. asırda Saruhanda Eşkıyalık ve Halk hareketleri, İstanbul 1941, s. 163, vesika: 1 ; kezâ bkz. H. İnalcık, "Adaletnâmeler", s.105.

XVII. asırda oldukça fakirleşen ve elim bir duruma düşen halkın aradan geçen bunca seneye rağmen şu sözlerle feryat ettiklerini bizzat işittiğini yazar: “...*Hey Gazî Sultan Süleyman mübârek başını kaldır, senin ma'mûr ettiğin ve himâyet u siyânet ettiğin fukaranın hâlin gör...*”³⁶.

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı hukuku tedvini yanında tatbiki ile de XVI. asırda en üstün ve mükemmel şeklini almış, böylece Osmanlı Medeniyetinin ulaştığı safhayı gösteren temel unsur olmuştur.

36. Peçuylu, Tarih, İstanbul 1283, I, 18.

Law in the Sixteenth Century

XVI. century which Architect Sinan Lived was generally considered as “Golden Age” of the Ottoman Empire. Besides the victories in the political and military fields, an important development was also provided in the administrative, financial and judicial fields. During the reign of S uleyman the Magnificent who impressed this century, the Ottoman Empire had introduced a new concept of law, Especially, the Ottoman Common Laws has been both developed and systemized.

On the one hand, a general **Kanunname** Called Sultan Süleyman's Kanunname, was codified and on the other hand a great importance was given to the **Kanunnmes** of the provinces. In these **Kanunnmes**, each Ottoman province being considered as a unit, certain principles were introduced according to their peculiarities

Moreover, in this century the application of law also was very brilliant. At that time the justice was well distributed and the upuses were severely punished. Because of these peculiarities, XVI. century was considered as a good model for the later reformers.